

שמחה והצלחה לחתן וכלה: על י"ב מילים בברכה אחריתא בברכת-חתנים*

תקציר

המאמר מתמקד בתריסר המילים: 'ששון ושמחה, חתן וכלה, גילה, רינה, דיצה וחדוה, אהבה ואחווה, ושלוש ורעות' שבברכה אחריתא [אחרונה] של 'ברכת-חתנים' או 'שבע ברכות'. רצף זה בנוי משרשור, אשר בו שישה ביטויים של שמחה, שנשזרו בהם החתן והכלה, ולאחריו – שרשור, אשר בו ארבעה ביטויים של הצלחה וחיבה.

מטרתו של המאמר הוא לבדוק את שורשיהם הארצישראליים והבבליים של שני שרשורים אלה ולעמוד על משמעויותיהם, וזאת – לאחר בדיקתם של נוסחים שונים לברכה. ייתכן, כי בנוסח הארצישראלי המקורי והעלום של הברכה – נכללו עשרה ביטויי-שמחה, המצוינים במספר מקורות ארצישראליים. אם כן, אִזִּי רב יהודה הבבלי החליף ארבעה מביטויי השמחה המקוריים בשרשור תלמודי, ואולי אף קדום יותר, ובו ארבעה ביטויי-הצלחה.

אנו מעלים מספר הנחות לביסוסה של טענה זו.

מילות מפתח: ברכת-חתנים; שבע ברכות; ברכה אחריתא; ששון ושמחה; ספורות; אהבה ואחווה.

ששון ושמחה, חתן וכלה,

גילה, רינה, דיצה וחדוה,

אהבה ואחווה, ושלוש ורעות

תריסר מילים אלה, הכלולות בברכה האחרונה (ברכה אחריתא) שבברכות-הנישואין, הן נושא מאמרנו. ברכות-הנישואין נקראו במקורן המשנאי 'ברכת-חתנים', ולאחר מכן – גם 'שבע ברכות', וזאת – החל מתקופת-הגאונים.¹

---

* הריני מודה לד"ר משה לביא על הערותיו והצעותיו ול'מפעל התפילה' של אוניברסיטת בן-גוריון שבראשותו של פרופ' אורי ארליך, על קבלתן של רשימות רלוונטיות של כתבי-יד מגניזת-קהיר – באמצעותה של גב' ורד רזיאל-קרצמר.

האחריות לכתוב במאמר זה היא של המחבר בלבד.

1. לדיון בנושא זה – ראו הערה 7 בעמ' קנז בתוך מ' כ"ץ ומ' סבתו, 'ברכת חתנים וברכת אבלים', י' תבורי (עורך), **כנישתא: מחקרים על**

ברכת-חתנים זכתה לדיונים רבים, שהודגשו בהם תקופת חיבורה והבדלים אפשריים במספר הברכות בין המקור הארצישראלי לבין הגרסה הבבלית, שְׁעַל-פיה נקבעה לאמירה לדורות.² הברכה האחרונה בברכת-חתנים, ברכת 'אשר ברא' – זכתה לדיון ספציפי, ובעיקר – לגבי גרסאות ושינויים בחתימתה בדרכה מאיי לבבל.³ עם זאת, נראה, כי לא נתנו את הדעת באשר לאורכה הניכר של הברכה ולנושאה, ובמיוחד – לא נידון הרצף המיוחד בן תריסר המילים לדלעל, הבנוי משני שרורים:

הראשון שבהם, הוא בן שישה ביטויים של שמחה, שנשזרו בהם החתן והכלה, ולאחריו – שרשור בן ארבעה ביטויים של הצלחה.⁴ רצף ארוך כזה של ביטויים, כל אחד בן מילה אחת, הוא ייחודי בניסוחי הברכות, שנתקבעו על-ידי חז"ל. מן הראוי לבדוק אפשרות, שגם רצף זה עבר תמורה בדרכו מארץ-ישראל לבבל, ומן הראוי גם להבין את פשרו. ננסה אפוא להתחקות אחר אפשרויות למקורו של רצף זה ולהתפתחותו, ונשאף להבין את הביטויים השזורים בו. כל אלה – על רקע מחקרים קודמים על ברכת-חתנים.

ברכת-חתנים

ברכת-חתנים נזכרה במשנה רק פעם אחת: "ואין אומרים ברכת אבלים ותנחומי אבלים וברכת-חתנים ואין מזמנין בשם פחות מעשרה".⁵ נוסחה של 'ברכת-חתנים' הארצישראלית-תנאית נותר עלום, וכאמור רבו הנסיונות לשחזרו.⁶ הטקסט המלא של הברכה, המקובל לאמירה כיום, מופיע רק מאוחר יותר, בתלמוד הבבלי,⁷ בשמו של רב יהודה, אמורא בבלי בן המאה השלישית,⁸ והוא נתקבע ככזה לדורות בנוסחי האשכנזים והספרדים, ובהבדלים קלים מאוד – בנוסחי עדות אחרות.⁹ זאת – בעקבות אימוצו של נוסח זה על-ידי רב עמרם גאון (המאה התשיעית) בסידורו, שנכתב בבבל עבור קהילת ברצלונה.¹⁰ נוסח הברכה זהה בכתבי-היד השונים, ששימשו למהדורות המודפסות של סידור זה.¹¹

ראוי לציין, כי רב יהודה חיבר לא-מעט ברכות, ובהן ברכת-האירוסין,¹² ברכת-הלבנה¹³ ברכת-

בית הכנסת ועולמו, 3, רמת-גן תשס"ז, עמ' קנה-קפו.

2. ראו כ"ץ וסבתו (שם), עמ' קנה-קנט.

3. ראו שם, עמ' קנט-קפו.

4. השימוש בביטוי 'הצלחה' כמכנה משותף לארבע לשונות אלה – נובע מהאפשרות, שנדון בה בהמשך, כי לשונות אלה החליפו חתימה ארצישראלית, שאיחלה הצלחה לזוג הנישא.

5. מגילה ד, ג.

6. ראו כ"ץ וסבתו (שם).

7. כתובות ה ע"א. כ"ץ וסבתו (שם) מציינים בהערה 4, כי נוסח זה זהה במהדורות-דפוס שונות של המסכת, וכן נראה גם לגבי כתבי-יד של התלמוד אצל י' זוסמן, **אוצר כתבי היד התלמודיים**, ירושלים תשע"ב. נוסח זה הועתק גם למדרשים שונים, כמפורט בהערה 6 אצל א' שאגן, "שהכל ברא לכבודו": בריאת העולם ותכליתה בראי ברכת התנים', בתוך ר' אליאור ופ' שפר (עורכים), **על בריאה ועל יצירה במחשבה היהודית: ספר היובל לכבודו של יוסף דן במלאת לו שבעים שנה**, טובינגן 2005, עמ' 75-84.

8. על רב יהודה ועל התנאים והאמוראים שיוזכרו להלן – ראו א' היימאן, **ספר תולדות תנאים ואמוראים**, א-ג, לונדון 1910.

9. ע' הילדסהיימר, 'תולדות ברכות אירוסין ונישואין', **סיני**, י (1942), עמ' קז-קט.

10. כמסתבר ממכתב הפתיחה לסידור מרב עמרם גאון לר' יצחק בר' שמעון מברצלונה.

11. על-פי כתבי-יד המזוהים הבריטי: נ"נ קורנל, ורשה 1865; על-פי כתבי-יד אוקספורד: א"ל פרומקין, ירושלים 1912; על-פי כתבי-יד שונים: ד' גולדשמידט, ירושלים 1971.

12. כתובות ז ע"ב.

האילנות¹⁴ וברכת-הגומל¹⁵ לברכות אלה אין עדויות תנאיות, ועל-כן ניתן להניח, כי נתחברו במקורן על-ידי רב יהודה, בעוד שברכת-חתנים נתחברה במקורה, כזכור, בידי תנאים. רב יהודה לא חשש אפוא מלהמשיך את המפעל התנאי של קביעת ברכות לאירועים שונים בחיים הציבוריים והפרטיים גם יחד, וכן לא חשש משינויה האפשרי של ברכה תנאית קיימת.¹⁶ אפשרות חלופית היא, כי הנוסח של רב עמרם 'הושתל' לתוך התלמוד הבבלי, אם באופן מלא ואם באופן חלקי, אם כי ניתן להניח, כי נוסח עלום של הברכה, כזה או אחר, הועבר מא"י לבבל, ושימש בסיס לברכה הבבלית.

רמיזה אחת לאופיה השונה של ברכת-חתנים בארץ-ישראל לעומת זו שנתקבעה בבבל על-ידי רב יהודה אנו מוצאים בספר 'החילוקים שבין אנשי מזרח וארץ-ישראל',¹⁷ הקובע בסימן כ"ח: "א"מ [=אנשי מזרח] מברכין [את] החתן בשבע ברכות ובני א"י [=ארץ-ישראל] בגי'."

דא עקא, ספר זה משקף חילוקי-מנהגים בין שני המרכזים בתקופה הביזנטית/סבוראים, קרי כ-300 שנה ויותר לאחר קביעתה המשנאית של ברכת-חתנים הארצישראלית הראשונית.

האם ניתן להניח, כי רב יהודה העתיק את שלוש הברכות הארצישראליות שבברכת-חתנים לבבל – ככתבן וכלשונו, או שמא שינה בהן?

עם שאלה זו נתמודד להלן בהקשר של המקטע בן עשר המילים מתוך ברכת "אשר ברא", הברכה האחרונה בסדר שבע הברכות.

באשר למבנה הכללי של ברכת-חתנים הארצישראלית – העמיקו כ"ץ וסבתו¹⁸ בחקר ניסיונותיהם של חוקרים רבים לשיחזור גרסתה, ולא נחזור על הדיון כאן.¹⁹ הצעתם שלהם מבוססת על מגוון רחב מאוד של מקורות וטענות. בהמשך דברינו נתבסס אפוא על הצעת-השחזור שלהם, הטוענת, כי שלוש הברכות, אשר נכללו בברכת-חתנים הארצישראלית ונקלטו לאחר מכן – בשינוי נוסח החתימה של שתיים מהן – בברכה הבבלית בת שש הברכות, שקבע רב יהודה, הן הבאות: 'אשר יצרי' (ללא שינוי); 'שמח תשמח' (בחתימה ארצישראלית מקורית של 'משמח עמו ובונה ירושלים' או 'משמח עמו ועירו', ששונתה בבבל – ל'משמח חתן וכלה'); ו'אשר ברא' (בחתימה ארצישראלית מקורית: 'מצליח חתן עם הכלה' או 'מצליח חתן וכלה', ששונתה בבבל – ל'משמח חתן עם הכלה'). יחד עם ברכת-הגפן – הפכה אפוא ברכת-חתנים ל'שבע ברכות' בכינויה החל מתקופת-הגאונים.²⁰ הסיומת 'מצליח' לברכה אחריתא נשתמר עד היום בחלק מעדות-המזרח, שבהן עונה הציבור על ברכה אחריתא במילים: "אמן ומצליח".

13. סנהדרין מב ע"א.

14. ברכות מג ע"ב.

15. ברכות נד ע"ב.

16. ראו כ"ץ וסבתו (לעיל הערה 1) ובדיון להלן.

17. מ' מרגליות, 'החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תרצ"ח.

18. כ"ץ וסבתו (לעיל הערה 1).

19. ראו כתובות ז ע"ב לסיפור, המעיד, לכאורה, על שש ברכות בתקופת המשנה, וראו הסברים – אצל כ"ץ וסבתו (שם), עמ' קנח-קנט. ראו גם שם עמ' קנט-קסא לגבי הצעות השחזור לברכת-חתנים הארצישראלית על-ידי חוקרים שונים, וראו גם שאנן (לעיל הערה 7, עמ' 77-76), הסובר, כי ברכת "אשר ברא" היא בבליית דווקא, אולם אינו מתייחס למחקרם של כ"ץ וסבתו (לעיל הערה 1).

20. ראו כ"ץ וסבתו (לעיל הערות 1, 6, 7).

ברכה אחריתא

הברכה האחרונה שבברכת-חתנים הארצישראלית והבבלית שנתקבעה לדורות היא ברכת 'אשר ברא'. ברכה זו היא הארוכה מבין כל הברכות הכלולות בברכת-חתנים, והיא גם ארוכה ביחס לברכות ככלל. הברכה זכתה למעמד מיוחד בפסיקתו של הרמב"ם,²¹ שקבע, כי הברכה תיאמר בסעודה שבבית-חתנים בשבעת-ימי-המשתה, גם אם כל משתתפיה נכחו בטקס-הנישואין ושמעו בו את שבע ברכות הנישואין (היעדר 'פנים חדשות'). בדורות אחרונים סילסלו בזמרה באמירתה בעדות השונות.

קיימים שלושה מוטיבים בברכת 'אשר ברא':

המוטיב **הראשון** הוא שמחת החתן והכלה או של אחרים עם החתן והכלה – שמחה, המובעת בשרשור בן שישה מטבעות-לשון בני מילה אחת כל אחת, והם ביטויים של התפעמות ('יששון ושמחה' וכדומה). ביטויים אלה נראים, לכאורה, כמילים נרדפות, ואין הדבר כן, ונדון בכך להלן.

המוטיב **השני** נראה כמתייחס להצלחה עתידית של חתן וכלה – באמצעות שרשור בן ארבע מילות-חיבה ('אהבה ואחוה' וכדומה), הנראות, לכאורה, דומות וקרובות זו לזו, וגם בהן נדון בהמשך.

המוטיב **השלישי** שבברכה מובע בברכה בטקסט הארוך מכולם, והוא אינו מתייחס כלל לחתן ולכלה הספציפיים, אשר להם נאמרת הברכה, אלא הוא מציג ייחול לשמחות חתן וכלה עתידיות ביהודה ובירושלים. הברכה הבבלית חותמת, כזכור, בשמחת חתן וכלה, בעוד שהחתימה, שהוצעה על-ידי כ"ץ וסבתו – כשחזור של הברכה הארצישראלית המקורית – מסתיימת בהצלחת החתן והכלה.²²

כפי שכבר ציינו, משחזרי ברכת 'אשר ברא' הארצישראלית המקורית, ובראשם כ"ץ וסבתו²³ – הניחו, כי ברכה זו הועתקה באופן מלא לברכה שקבע רב יהודה הבבלי – בהבדל אפשרי בחתימתה, אשר שונתה מִבְּרַת הצלחה לחתן ולכלה – לברכת שמחה להם.

בנוסף, כזכור, שונתה החתימה של ברכת "שמח תשמח" משמחת-ירושלים – לשמחת-חתן וכלה. כל זאת – במקביל להוספה הבבלית של ברכה וחתימה נפרדות על שמחת-ירושלים, הלא היא ברכת "ששון ושמחה", שהוצבה לפני שתי הברכות הנ"ל. כ"ץ וסבתו מציינים לגבי השינוי מחתימה על הצלחה – לחתימה על שמחה בברכה אחריתא, כי "אין בידינו טעם מספיק לפרש שינוי זה".²⁴

נראה לנו, כי רב יהודה שאף ליצור התאמה בין גוף הברכה לחתימתה. כזכור, כמעט כל הברכה האחרונה עוסקת בשמחה: ראשיתה של הברכה מציגה שמחה לזוג הנישא, וזאת – באמצעות השרשור בנושא ('יששון ושמחה, חתן וכלה' וכדומה), ובסיומה עוסקת הברכה בייחול מפורט לשמחות עתידיות רבות מעין אלה ביהודה ובירושלים. השרשור על הצלחה של הזוג הוא, כזכור, בן ארבע מילים בלבד ("אהבה ואחוה" וכדומה). מכיוון שרוב הטקסט של הברכה עוסק בשמחה,

21. הלכות ברכות פ"ב י.

22. כ"ץ וסבתו (לעיל הערה 1).

23. כ"ץ וסבתו (שם).

24. כ"ץ וסבתו (שם), עמ' קפד.

מתאים יותר אפוא לסיים את ברכת 'אשר ברא' בסיומת על שמחה, ולא בסיומת על הצלחה. הסיומת הבבלית על שמחה, שקבע רב יהודה לברכה אחריתא, דומה לזו המצויה בברכה הקודמת: "שמח תשמח", "משמח חתן עם הכלה". הסיומות הדומות בשתי הברכות מובנות: ברכת "שמח תשמח" עוסקת בשמחת הזוג הנישא בלבד, בעוד שברכת "אשר ברא" עוסקת בתחילתה בשמחת הזוג הנישא, ובסופה, ובהרחבה, בשמחת-ירושלים העתידית. לשתי הברכות הולמת אפוא סיומת דומה על שמחה.

שאלה נפרדת היא מדוע בחר המחבר הארצישראלי של הברכה המקורית בסיומת של הצלחה, כאשר רוב הברכה האחרונה עוסקת בשמחה. עם שאלה זו נתמודד בהמשך, כאשר ננסה לשפוך אור על הרישא של הברכה, שיש בו שני שרשורים: אחד של שמחה ואחד של הצלחה. ננסה להציע אפשרות, כי בנוסח הארצישראלי המקורי של הברכה היה רק שרשור אחד, ובו עשרה ביטויים של שמחה בלבד, בעוד שההצלחה הופיעה רק בחתימתה של הברכה.

תחילה נבדוק נוסחים שונים של הברכה מתקופת-הגאונים.

נוסחים שונים למטבעות השמחה והצלחה בברכה אחריתא

הילדסהיימר²⁵ מצא טופס של ברכת-חתנים מן הגניזה הקהירית – בנוסח דומה לטופס התלמודי (או, לחלופין, הטופס עצמו מתלמוד בבלי?). מילות-השמחה וההצלחה שבברכה אחריתא שבו הן בנוסח זהה לזה שבתלמוד הבבלי, וזאת – למעט חילופין של ו"וי-חיבור ומיקום שונה של המילים 'חתן וכלה'.²⁶ על-כן, ניתן להניח, כי טופס זה שייך לעותק של סידור רב עמרם גאון. חיפוש בקורפוס של הגניזה הקהירית ובקטלוג כתבי-היד שבאוסף FGP²⁷ – לא העלה טופס נוסף של הברכה האחרונה בברכת-חתנים, וכך – גם חיפוש באוסף-כתבי-היד שבספריה הלאומית. עם זאת, חיפוש בקטלוג של 'מפעל התפילה' באוניברסיטת בן-גוריון – העלה כתב-יד אחד בנוסח זהה.²⁸ נוסח שונה של מילות-הברכה מופיע בסידורו של רב סעדיה גאון, שנכתב, כידוע, כמאה שנה לאחר סידורו של רב עמרם גאון, ונערך עבור קהילות מצרים.²⁹ במהדורה המודפסת, המבוססת על כתב-יד אוקספורד, מופיע נוסח זה:³⁰ "אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה אהבה אחוה גיל ורעות ורנן".

נוסח זה נמצא גם בכתב-יד מהגניזה הקהירית, שיוחס לסידור רס"ג על-ידי 'מפעל התפילה' של אוניברסיטת-בן-גוריון.³¹ חשוב לענייננו בהמשך – הטופס הבא, שנמצא בגניזה ושיוחס לסידור רס"ג: "אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה גילה ורנן אהבה אחוה שלום ורעות".³² טופס זה

25. הילדסהיימר (לעיל הערה 9). ראו גם י' יעקבסון, נתיב בינה: פרקי מבוא, פירושים ועיונים ב"סידור", ג, תל-אביב תשל"ג, עמ' 123-120.

26. כתב-יד קיימברידג', T-S8H 14, p. 27. הנוסח שם: "אשר ברא ששון ושמחה גילה ורנה דיצה חדוה חתן וכלה אהבה אחוה שלום ורעות". נוסח הסידור בכתב-יד זה ככלל מוגדר על-ידי 'מפעל התפילה' של אוניברסיטת בן-גוריון – כ'נוסח מעורב'.

27. FJMS: פורטל לפרויקטים בכתבי יד ובספרים יהודיים, מתוך <http://www.genizah.org>

28. כתב-יד אוקספורד: Heb. C. 20.14a

29. סדור רב סעדיה גאון², מהדורת 'דודון', ש' אסף וא' יואל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 24.

30. שם.

31. בכתב-יד קיימברידג': T-S Ar. 50.184a, מופיע הנוסח: "אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה אהבה אחוה וגילה ורנן".

32. כתב-יד קיימברידג': T-S NS 150.234, p. 2.

מציין ארבעה ביטויי-שמחה, מתוך ששת הביטויים שבנוסח התלמודי – תוך שינוי הביטוי 'רינה' ל'רנן', לצד ארבעת ביטויי-ההצלחה שבנוסח התלמודי.

סידור שלישי חשוב לענייננו הוא סידורו של רבי שלמה ב"ר נתן. מקורו של סידור זה – לוט מעט בערפל. הוא נכתב, ככל הנראה, בצפון-אפריקה, שם חי רבי שלמה. הוא מתייחס בנוסחו לתקופת-הגאונים, ונתחבר, לדעת המהדיר, מאוחר יותר מסידורו של רס"ג, שכן סידור רס"ג מוזכר מספר פעמים בסידורו של ר' שלמה. זמן חיבורו לכל המאוחר במאה השתים עשרה,³³ אם כי לדעת דודזון ועמיתיו נתחבר הסידור רק בשנת 1212.³⁴ במהדורה המודפסת,³⁵ המבוססת על כתב-יד אוקספורד וותיקן, מופיע הנוסח הבא למילים שבמוקד ענייננו כאן: "אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה אהבה אחוה [גיל] [שלום] וריעות".

בכתב-יד מן הגניזה הקהירית, המיוחס על-ידי 'מפעל התפילה' לסידור זה – מופיע נוסח שונה במקצת:³⁶ "אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה אהבה אחוה גילה ורנן". הנוסח בסידורו של ר' שלמה דומה אפוא לזה שבסידורו של רס"ג, אולם הוא משוּך לאזור המגרב. ניתן להניח, כי הנוסח הגיע לשם ממצרים הקרובה יחסית, או שמא ישירות מסידורו של רס"ג. הסידור של ר' שלמה שימש, כנראה, בקהילות-צפון-אפריקה גם במשך תקופת הראשונים.³⁷ סביר להניח, כי גולי-ספרד הביאו עמם למגרב את נוסחו של רב עמרם, והעיגון התלמודי של נוסח זה הביא לכך שנוסח רב עמרם גאון אומץ גם בקהילות צפון-אפריקה והחליף את הנוסח של רס"ג, כפי שהתגלגל לסידורו של ר' שלמה.

ישנם קטעי-גניזה נוספים, המכילים רק מספר מילים מן הברכה השביעית של ברכת-חתנים, ועל-כן קשה לשייך אותם בבירור לסידור כזה או אחר.³⁸ כללו של דבר, הנוסח הבבלי של השרשורים, בשינויי-נוסח קלים או בקיצורים, ולעתים בהשמטת המילה 'רעות' או בהוספתה של המילה 'רנן', היה מקובל בתקופת-הגאונים ולאחריה בבבל, במצרים ובצפון-אפריקה.

ספורות בספרות-חז"ל

השימוש בעשרה ביטויים רצופים בברכה מזמן התיחסות לנושא הספורות בספרות-חז"ל בכלל, ולאחריו – התייחסויות ספציפיות לספורות עשר וארבע בספרות-חז"ל. "ספורות" (Zählensprüche/Enumerations) הן הרשימות המספריות שבספרות-חז"ל, כמותן נמנו עד 720,³⁹ ואלה מתייחסות לכל רובדי-החיים. השימוש בספורות אינו ייחודי לספרות-חז"ל היהודית, שכן

33. סידור רבינו שלמה ברבי נתן, מהדורת ש' חגי, ירושלים תשנ"ה.

34. סדור רב סעדיה גאון (לעיל הערה 29), עמ' 37-38.

35. סידור רבינו שלמה (לעיל הערה 33).

36. כתב-יד קיימברידג': T-S Ar. 18(2) 180, p. 1.

37. סידור רבינו שלמה (שם).

38. כתב-יד קיימברידג': T-S NS 229.41, p. 1; T-S NS 121.28; T-S NS; T-S NS 107.72, p. 1; T-S AS 110.9, p. 2; T-S H18.32, p. 1; ENA 1219.12; ENA 907.24, p. 1; T-S Ar. 35.248, p. 1; 159.44, p. 1; ניו יורק 159.44, p. 1.

39. A. Wünsche, 'Die Zahlensprüche in Talmud und Midrasch', *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 65 (1911), 57-100, 395-421; 66 (1912), 414-459.

וינשה ספר כ-600 ספורות, אולם ראו W.S. Towner, *The Rabbinic "Enumeration of Spiritual Examples"*, Leiden 1973, עמ' 19 הערה 2 למקורות מאוחרים יותר, שספרו יותר ספורות.

זו הייתה נפוצה הן בעמי-המזרח והן בספרות ההלניסטית.⁴⁰ הספורות סייעו במיוחד לזכירה של ספרות שנמסרה בעל-פה – כמו המסורות התנאיות והאמוראיות, אולם במסכת 'אבות' וב'אבות דרבי נתן' שימשו הספורות גם לארגון חומרים אבסטרקטי. טוונר⁴¹ מבחין בין ספורות מְשֻׁלִּיּוֹת/פתגמיות לבין ספורות פרשניות וטוען, כי בחיבורים הנ"ל רוב הספורות הן מְשֻׁלִּיּוֹת/פתגמיות.⁴²

המספר עשר בספרות-חז"ל

הרישא של הברכה השביעית, בן שני השרשורים, כולל, כזכור, בסך הכול עשרה ביטויים של שמחה והצלחה בני מילה אחת כל אחד, שנוסף להם האזכור של החתן והכלה. המספר עשר הוא מספר טיפולוגי. במקרא מצויות מספר דוגמאות בולטות לכך, ובראשן עשרת הדיברות ועשר המכות, אולם בספרות המדרשית השימוש במספר עשר לציון מסכת מלאה של אירועים, או לציון מלוא המבחר של ביטויים סביב נושא כלשהו, הוא דבר שכיח ביותר. שנאן כבר ציין, כי המספר עשר מציין "שלמות סגורה ובעלת מהות מוכוונת", אולי עקב היותו של המספר עשר בסיס לשיטה העשרונית או בגלל עשר אצבעות האדם.⁴³

הדוגמה הבולטת ביותר לשימוש כזה במספר עשר הוא פרק ה במסכת 'אבות', המציג שש משניות רצופות מסוג זה, ובראשן: "בעשרה מאמרות נברא העולם" (משנה א), ו"עשרה דורות מאדם עד נח" (משנה ב). כל שש המשניות שם עוסקות בספירה של עשרה אירועים היסטוריים: בריאת-העולם; רצף הדורות הראשונים; ניסיונותיו של אברהם; ניסים במצרים; ניסים במקדש; בריאה בערב-שבת. ⁴⁴Nádor מציין, כי המספר עשר שימש גם בתרבויות מזרחיות אחרות. בספרות-חז"ל הוא מייצג לעתים ערך מיסטי, לעתים ערך תאולוגי ולעתים ערך מוסרי.

בספרות התנאית החוץ-משנאית, כמו גם בזו האמוראית והמדרשית המאוחרת – נמצא עושר רב מאוד של נושאים, המוצגים כבעלי שלמות של עשר, וזאת בנוסף לעשרת ביטויי-השמחה, שבהם נדון בקטע הבא. לא נסקור כאן את כולם, כי רבים הם, אולם חשוב לציין כאן לעניין הדיון בשמחה להלן – את המימרות מסביב למספר עשר, המצויות בחיבור התנאי במקורו הראשוני 'אבות דרבי נתן'.⁴⁵

חיבור זה הוא בן המאה השלישית ונחשב לחיבור המקביל לתוספתא עבור מסכת אבות,⁴⁶ אולם החיבור עבר הרבה גלגולים,⁴⁷ כפי שנראה להלן:

-
40. G. Nádor, 'Some numeral categories in ancient Rabbinical literature: The numbers ten, seven and four', *Acta Orientalia*, 14 (1962), 301-315.
41. טוונר (לעיל הערה 39), עמ' 16.
42. ראו גם ת' קדרי, 'למלאכת העריכה במדרש שיר השירים רבה', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2004, עמ' 226-225.
43. א' שנאן (עורך), **פרקי אבות: פירוש ישראלי חדש**, ירושלים תשס"ט, עמ' 176-177.
44. Nádor (footnote 40).
45. **מסכת אבות דרבי נתן בשתי נוסחאות**, מהדורת ש"ז שכתר, וינה תרמ"ז.
46. M.B. Lerner, 'The External tractates', S. Safrai (ed.), *The Literature of the Sages*, 1: Oral Tora, Halakha, Mishna, Tosefta, Talmud, External Tractates, Assen 1987, pp. 367-409; H.L. Strack and G. Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, trans. M. Bockmuehl, Edinburgh 1991.
47. מ' קיסטר, **עינים באבות דר' נתן: נוסח, עריכה ופרשנות**, ירושלים תשנ"ח. ראו גם מ' קיסטר, **אבות דרבי נתן מהדורת ש"ז שכתר**,

'אבות דרבי נתן', ובמיוחד הפרקים המציגים דברים הקשורים במספר עשר, משקפים לימוד בבית-המדרש, ולא דרשות בבתי-הכנסת, אם כי לדעתו של פינקלשטיין,⁴⁸ מדובר בהוראה לנערים בני 13-14. באזכורי המספר עשר – מסכת 'אבות דרבי נתן' מציגה שוב את ששת הנושאים שהוצגו במסכת 'אבות', ומוסיפה עליהם כהנה וכהנה: "עשרה שמות של שבח נקרא הקב"ה";⁴⁹ "עשרה שמות נקראת ירושלים";⁵⁰ "בעשרה דברים ירושלים משובחת";⁵¹ "בעשרה דברים נברא העולם";⁵² "עשרה נסיונות ניסו אבותינו";⁵³ "עשרה שמות של גנאי";⁵⁴ "עשרה דברים נאמרו בירושלים";⁵⁵ "עשרה דברים עלו במחשבה";⁵⁶ "עשרה שמות נקראת נבואה";⁵⁷ "עשרה דברים בגולם ועשרה בחכם";⁵⁸ "עשרה גזירות נגזרו על אדם הראשון";⁵⁹ "עשרה שמות נקרא נביא";⁶⁰ "עשרה שמות נקראת ארץ";⁶¹ "עשרה חלקים בריות/ כשפים/ זנות/ נוי/ יסורין/ שטות/ עונות/ גבורה/ חכמה/ חנופה/ תורה";⁶² "עשרה קללות נתקללה חוה".⁶³ קביעה או מיצוי של עשרה היבטים או עשרה ביטויים מקראיים לענין כלשהו היו, אם כן, דבר מקובל ביותר בשיטת הלימוד וההצגה של נושאים מקראיים בידי התנאים, וכפי שנראה להלן, גם בספרות המדרשית האמוראית.

שרשור השמחה בברכה אחריתא

בברכת-חתנים הבבליית שנקבעה לדורות מופיע, כזכור, שרשור בן שישה ביטויים של שמחה, שנשזרו בו חתן וכלה: "ששון ושמחה, חתן וכלה, גילה, רינה, דיצה וחדוה". יחד עם השרשור בן ארבעת הביטויים על הצלחה, הצמוד לשרשור השמחה ("אהבה ואחוה, שלום ורעות"), מדובר ברצף כולל של עשרה ביטויי-שמחה והצלחה, או של התפעמות וחיבה. האפיון המרכזי ברצף בן עשרת הביטויים הזה הוא, שנכללים בו שני נושאים נפרדים ושונים: שמחה והצלחה, וזאת – בשונה מהמסורות התנאיות הרבות מאוד של עשרה ביטויים המיוחסים לעניין אחד או עשרה ביטויים, המשקפים אירועים ספציפיים או חד-נושאים, כפי שראינו לעיל.

לצד המסורת הבבליית של עשרה ביטויים בשני נושאים, המופיעים בזה אחר זה בברכה

ניו יורק וירושלים תשנ"ז.

48. א"א פינקלשטיין, **מבוא למסכתות אבות ואבות דרבי נתן**, ניו יורק תשי"א, עמ' קיא-קיב.
49. מסכת אבות דרבי נתן (לעיל הערה 45), נוסחה א' פרק לד; נוסחה ב' פרק לח.
50. שם, נוסחה ב' פרק לט.
51. שם, נוסחה ב' פרק לט.
52. נוסחה ב' פרק מג. ראו גם הגיגה יב ע"א.
53. שם, נוסחה א' פרק ט; נוסחה א' פרק לד; נוסחה א' פרק לח; הוספה ב' לנוסחה א' פרק ד. ראו גם ספרי דברים פרשת דברים פסקה א.
54. שם, נוסחה א' פרק לד; נוסחה ב' פרק לח.
55. שם, נוסחה א' פרק לה. ראו גם בבא קמא פב ע"ב; יומא כג ע"א; סנהדרין קיב ע"ב; ערכין לב ע"ב.
56. שם, נוסחה ב' פרק לו.
57. שם, נוסחה ב' פרק לו.
58. שם, נוסחה ב' פרק מ.
59. שם, נוסחה ב' פרק מב.
60. שם, נוסחה ב' פרק לו.
61. שם, נוסחה ב' פרק מג.
62. שם, נוסחה ב' פרק מח.
63. שם, הוספה ב' לנוסחה א' פרק א.

שנתון "מל" – תשע"ה – כרך כ

אחריתא, אנו מוצאים מסורת ארצישראלית, המופיעה בחיבורים מספר, ובה רצף בן עשרה ביטויים של שמחה בלבד. השימוש התנאי הנרחב בספֹרָה עשר למיצוי נושא אחד – מעורר מחשבה שמא, לפחות לכאורה, הברכה אחריתא הארצישראלית המקורית הכילה עשרה ביטויי-שמחה כלהלן, בעוד שנושא ההצלחה הושאר, כזכור, לחתימת הברכה.

מסכת 'אבות דרבי נתן',⁶⁴ המשופעת כפי שראינו במימרות סביב המספר עשר – קובעת:

"עשרה שמות נקראת שמחה, אלו הן: ששון, שמחה, גילה, רינה, דיצה, צהלה, עליזה, חדוה, תפארת, עליצה".

ראוי לשים-לב למספר היבטים בנוסח זה – בבואנו לבדוק שינויים אפשריים בברכה אחריתא:

ראשית, ראינו, כי למספר עשר חשיבות בהצגה שלמות נושא, וכך היה הדבר גם לגבי שמחה; **שנית**, וחשוב ביותר, הסדר של חמשת הביטויים הראשונים במימרה דלעיל זהה לזה שבברכה, שהציג רב יהודה בבבל.

שלישית, נראה כי בעבודת השינוי, שאולי ביצע רב יהודה בברכה אחריתא – נבחר להכללה בברכה, כביטוי ששי של שמחה, הביטוי 'חדוה', המופיע בין חמשת הביטויים האחרונים על שמחה שבמימרה ב'אבות דרבי נתן', בעוד שארבעת ביטויי-השמחה האחרים שבמימרה הארצישראלית הוצאו ממנה, והועדפו עליהם ארבעת ביטויי-ההצלחה. נראה להלן, כי הדבר נובע מהמקורות והמשמעויות המקראיים של הביטויים.

אפשרות חלופית, וסבירה יותר, היא כי הנוסח ב'אבות דרבי נתן' שראינו זה עתה – הוכנס למימרה דווקא בעקבות נוסח הברכה של רב יהודה, ואולי נעֶשָה הדבר בבבל, שכן נוסחים נוספים של המימרה באבות דרבי נתן שונים מהנוסח דלעיל. הנוסח דלעיל נמצא, כזכור, בנוסחה א' של החיבור, והוא אינו מופיע כלל בנוסחה ב'. דא עקא, שכטר, על אתר, מציין טפסים אחרים בכת"י של נוסחה א' בזו הלשון:

"בכת"י [=בכתב-יד] ששון שמחה רנה (בכת"י א [=בכתב-יד אחר] רנן) צוחה צהלה עליזה עליצה חדוה תפארת ובנוסחאות ישנות דיצה חדוה צהלה עליזה חדוה פצחה וי"א [=ויש אומרים] תפארת עליצה ועתומת"י [=ועיין 'תומת ישרים'] ואולי יש להגיה קְרִיעָה והגר"א [=והגאון רבי אליהו] מחק תפארת ומעייל [=ומכניס] עליצה וצ"ע [=וצריך עיון]"⁶⁵.

כל אחת מהרשימות הללו מונה פחות מעשר לשונות של שמחה, אולם הן מציגות, ככלל, מסורת אחרת של לשונות שמחה ביחס לזו שבטקסט הנורמטיבי של החיבור.

חשוב לציין את הערכתו של קיסטר⁶⁶ לגבי העריכה והמצב של 'אבות דרבי נתן':

הוא מציין, כי המקור של החיבור הוא תנאי, אולם החיבור שבידינו עבר גלגולי עריכה ויצירה של נוסחים אמוראיים ומאוחרים יותר, בוודאי נוסחה א', עד אל תוך תקופת-הגאונים.

חשובות במיוחד לענין הנוסח של עשרת לשונות השמחה הן קביעותיו הבאות:

64. מסכת אבות דרבי נתן (לעיל הערה 45), נוסחה א' פרק לד. ראו גם מדרש 'חופת אליהו' או מדרש 'שבע חופות': ח"מ הורביץ, **כבוד חופה**, פרנקפורט תרמ"ח. הועתק על-ידי י"ד אייזנשטיין, **אוצר מדרשים**, ניו יורק תרע"ה, המכנה מדרש זה "מדרש קדמון" (עמ' 162). נראה, כי מדרש זה טרם נחקר.

65. שכטר (לעיל הערה 45).

66. קיסטר, תשנ"ז (לעיל הערה 47).

ראשית, לגבי שינוי תוכן תוך שמירת המסגרת:

"לעתים קרובות משנות מסורות את פניהן, פושטות צורה ולבושות צורה במהלך זרימתה הרב-כיוונית של המסורת, ובתהליך המסירה (בוודאי ככל שהוא הולך ומתארך) הן מתרחבות בכיוונים חדשים, מתקצרות, נשחקות, או מוקצרות במסורת אחרת, דומה לה... המסגרת נשארת והתוכן משתנה".⁶⁷

ואכן, ייתכן בהחלט, כי המסגרת של 'עשרה לשונות שמחה' או 'לשונות שמחה' – נותרה בעינה, אולם הלשונות עצמן, בנוסחה א' – הותאמו למה שנקבע בתלמוד הבבלי.

שנית, לגבי ענין אחרון זה של השפעת התלמוד הבבלי:

"לא נדע מי הושפע מן הבבלי: עורך נ"א [=נוסחה א'] או שמא ענף כתבי-היד של נ"א שהגיע לידינו".⁶⁸

לצד הספקות לגבי מקורם הארצישראלי של נוסחי 'אבות דרבי נתן' – ישנה מסורת ארצישראלית מובהקת של עשרה ביטויי-שמחה, המופיעה ב'פסיקתא דרב כהנא':⁶⁹

הביטויים שבמסורת זו דומים לכתבי-היד שמציין שכטר:

"בעשרה לשונות נקראת שמחה: גילה, שמחה, שְׂשֻׁעָה, עליסה, עליזה, פִּיצְחָה, רינה, צהלה, חדוה, הַרְעָה. ואית דמפקין הרעה ומעלין דיצה [=ויש המוציאים הרעה ומכניסים דיצה]."

ה'פסיקתא דרב כהנא' היא, כאמור, חיבור ארצישראלי, אולם החיבור מאוחר מזה של יסודותיו של 'אבות דרבי נתן', שהם תנאיים במקורם, שכן הפסיקתא היא חיבור אמוראי בן המאה החמישית,⁷⁰ המציג דרשות, שנישאו בבתי-כנסת גליליים,⁷¹ ולא לימוד בבית-המדורש/בית-הספר – כמו 'אבות דרבי נתן' התנאי במקורו. ראוי להדגיש, כי גם כאן – כמו ב'אבות דרבי נתן' – לא כלולים ארבעת ביטויי ההצלחה ('אהבה ואחוה שלום ורעות') בין עשרת ביטויי השמחה.

ב'שיר השירים רבה'⁷² הארצישראלי, אבל המאוחר יותר, בן המאות השביעית והשמינית,⁷³ אנו מוצאים ביטויי-שמחה מקבילים – כמו ב'פסיקתא דרב כהנא', אם כי בסדר שונה:

"בעשרה לשונות של שמחה נקראו ישראל, גילה, שְׂשֻׁעָה, שמחה, רנה, פצחה, צהלה, עֲלָצָה, עלזה, חדוה, תרועה."

המימרה ב'שיר השירים רבה' מבוססת על זו שב'פסיקתא דרב כהנא'.⁷⁴ ניכר אפוא, כי הייתה בארץ-ישראל מסורת של מניין לשונות שמחה, שסדרה ותוכנה שונה מזה המופיע בברכה שחיבר רב יהודה בבבל האמוראית, ושונה אף מזו שבנוסחה א' של 'אבות דרבי נתן' הנורמטיבית,

67. קיסטר, תשנ"ח (לעיל הערה 47), עמ' 143.

68. שם, עמ' 194.

69. **פסיקתא דרב כהנא**, מהדורת ד' מנדלבוים, א, ניו יורק תשכ"ב, פסקה כ (רני עקרה), ד, עמ' 312-313.

70. Strack and Stemberger (footnote 46), p. 321.

71. פסיקתא דרב כהנא (לעיל הערה 69), עמ' ז.

72. **מדרש רבה שיר השירים**, מהדורת ש' דונסקי, ירושלים תש"ם, פרשה א, פסקה ל"ד"ה נגילה, עמ' כח.

73. S.T. Lachs, 'Prolegomena to Canticles Rabba', **The Jewish Quarterly Review**, 55 (1965), 235-255.

74. קדרי (לעיל הערה 42), עמ' 223.

שאולי בכלל הועתקה מן התלמוד הבבלי הרבה יותר מאוחר. המסורת הארצישראלית הזאת לא נתגלגלה לנוסחי הברכה אחריתא, המופיעים בסידור רס"ג ובסידור ר' שלמה ב"ר נתן שלאחריו, פרט למילה 'רנן', המופיעה בכתב-יד אחד של 'אבות דרבי נתן' – כחלופה ל'רינה'.

ניתן אפוא לשער, ולשער בלבד, שמא הברכה: "אשר ברא" במקורה הארצישראלי – כללה את עשרת ביטויי השמחה הארצישראליים דלעיל, כאשר הסיומת של הברכה הייתה במקורה על הצלחה לחתן וכלה. רב יהודה, שהתמחה, כזכור, בתיקון של ברכות – מצא חוסר הלימה בין גוף הברכה לסיומת שלה, ולכן הכניס את יסוד ההצלחה לגוף הברכה באמצעות הכנסתו של שרשור ההצלחה: "אהבה ואחווה, שלום ורעות", שעל מקורו עוד נעמוד בהמשך.

עם זאת, ייתכן, כפי שנראה, שביטויי-ההצלחה היו בברכה כבר במקורה הארצישראלי. בנוסף, בחר רב יהודה שישה ביטויי-שמחה מתוך עושר הביטויים האמוראי ושיבצם בברכה עקב משמעותם המיוחדת, כפי שנראה להלן. במקביל שינה רב יהודה את הסיומת מברכת הצלחה – לברכת שמחה, וזאת בהלימה למוטיבים של רוב-רובו של גוף הברכה. אנו נוסף ונפתח השערה זו בהמשך דברינו.

המקורות והמשמעויות של ביטויי השמחה

נתבונן עתה במשמעות של כל אחד מעשרת ביטויי השמחה,⁷⁵ המופיעים בנוסח הנורמטיבי של 'אבות דרבי נתן'. ננסה להבין את מקורם המקראי של ביטויים אלה, וזאת – על מנת להשכיל, כי אין מדובר כאן בהכרח בעשר מילים נרדפות. בעלי-חשיבות מיוחדת לענין זה הם ששת ביטויי השמחה, שנכללו בברכה הבבליית.

לשם השוואה – נבדוק גם את המקורות המקראיים של ארבעת ביטויי השמחה הנוספים, המופיעים בנוסחה א' של אבות דרבי נתן, כדוגמאות מתוך לשונות השמחה הארצישראליים, אשר אולי נכללו בברכה הארצישראלית המקורית, ושלא נכללו בברכה שתוקנה בבבל (לדעתנו), אולי הושמטו ממנה והועדפו עליהם ביטויי-ההצלחה, שבהם נדון בנפרד בהמשך). ננסה גם לראות את קשרם של הביטויים האלה לשמחת חתן וכלה, וננסה להסביר את שיבוצן של המילים 'חתן וכלה' בטקסט הברכה דווקא בין הביטוי הכפול 'ששון ושמחה' לבין הביטוי 'גילה'. ממילא ישתמע, כי המבחר והסדר של הביטויים בברכה, שתיקן רב יהודה – אינו מקרי.

ששון ושמחה

צמד-המילים הזה ובסדר הזה מוסב במקרא ברוב המקרים על חתן וכלה ועל ירושלים בכפיפה אחת, אם לחיוב ואם לשלילה:

לשלילה – "הנני משבית מן המקום הזה לעיניכם ובימיכם קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה";⁷⁶ "והאבדתי מהם [מעמי א"י ושכניהם] קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה".⁷⁷ "והשפתי מערי יהודה ומחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה";⁷⁸ "ולחגור

75. למקורות המקראיים של לשונות השמחה, שנקראו בהם ישראל – ראו גם מדרש רבה שיר השירים (לעיל הערה 72), פרשה א'.

76. ירמיהו טז 9.

77. ירמיהו כה 10.

78. ירמיהו ז 34.

שק והנה ששון ושמחה".⁷⁹

לחיוב – "ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה";⁸⁰ "ובאו ציון ברנה... ששון ושמחה ישיגו";⁸¹ "עוד יִשְׁמַע במקום הזה... קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה".⁸² פעם אחת מופיע הביטוי בהקשר של הפרט: "תשמיעני ששון ושמחה תגלנה עצמות דְּכִיתָ".⁸³ העמדת שני הביטויים האלה בראש הברכה לחתן ולכלה – תואמת את המשאלה שבפסוק אחר: "אם לא אֶעֱלֶה את ירושלים על ראש שמחתי".⁸⁴

גילה

הפועל והשם גיל מופיעים תדיר במקרא, אולם שם-הפעולה 'גילה' מופיע במקרא רק פעם אחת, ושוב – בהקשר של ירושלים: "הנני בורא את ירושלים גילה וְעִמָּה מְשׁוֹשִׁי".⁸⁵

עשרת-ביטויי השמחה פותחים אפוא בשלושה ביטויים על שמחת-ירושלים. צמד-המילים 'חתן וכלה', המופיע בברכה אחריתא בין המילים 'ששון ושמחה' למילה 'גילה' – מדגיש את התחושה, כי בנייתו של בית בישראל בתקופה שלאחר-החורבן יוצרת שמחה, שירושלים שותפה לה, או, לחלופין, שירושלים משמחת חתן וכלה. ואכן בהקשר דומה ציין רב נחמן בר-יצחק, אמורא בבלי, כי המשמח חתן "כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים".⁸⁶

רְנָה

רְנָה בקונוטציה מקראית היא כמעט תמיד שמחה של עם-ישראל, ומבחר הפסוקים בענין זה – רב: "אז מְלֵא שחוק פינו ולשונונו רנה";⁸⁷ "פצחי רנה וצהלי לא חלה";⁸⁸ "בערב ילין בכי וְלִבְקָר רנה";⁸⁹ "ובאו ציון ברנה";⁹⁰ "קול רנה וישועה באהלי צדיקים";⁹¹ "הריעו לאלקים בקול רנה";⁹² "בקול רנה ותודה המון חוגג";⁹³ "ברחו מִפְּשָׁרִים בקול רנה";⁹⁴ "וַיִּזְצִיא עמו בששון ברנה את בחיריו";⁹⁵ "וּבְצֶבֶד רשעים רנה";⁹⁶ "בקול רנה הַגִּידוּ";⁹⁷ "כל הארץ פָּצְחוּ רנה";⁹⁸ "יגיל

79. ישעיהו כב 12-13.

80. ישעיהו נא 3.

81. ישעיהו לה 10.

82. ירמיהו לג 10-11.

83. תהלים נא 10.

84. תהלים קלז 7.

85. ישעיהו סה 18.

86. ברכות ו ע"ב.

87. תהלים קכו 2.

88. ישעיהו נד 1.

89. תהלים ל 6.

90. ישעיהו נא 11.

91. תהלים קיח 15.

92. תהלים מז 2.

93. תהלים מב 6.

94. ישעיהו מח 20.

95. תהלים קה 43.

עליך ברנה";⁹⁹ "ובעת הַחלו ברנה ותהלה";¹⁰⁰ "וְיִסְפְּרוּ מעשיו ברנה".¹⁰¹ הביטוי יוחס גם לפרט: "לשמוע אל הרנה ואל התפלה אשר עבדך מתפלל";¹⁰² "בא יבוא ברנה נשא אֶלְמַתְיוֹ";¹⁰³ ואף לטבע: "פצחו הרים רנה";¹⁰⁴ "ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה".¹⁰⁵

מבחינת המיקום של הביטוי בשרשר השמחה לחתן ולכלה – שם-הפעולה רינה מלמד על הרחבתו של מעגל השמחה מסביב לחתן ולכלה. אלה מוקפים במעגל הקרוב להם בשמחת-ירושלים, ועתה נוסף עם-ישראל, המקיף את החתן והכלה ואת מעגל-ירושלים, אף הוא בשמחה.

דיצה

שם הפעולה דיצה אינו מופיע במקרא, אלא מופיע בגמרא.¹⁰⁶ לעומת זאת, השורש דו"ץ מופיע כפועל פעם אחת בלבד בפסוק "ולפניו תדוץ דאבה".¹⁰⁷

אבן ג'נאח ורד"ק בספרי-השורשים שלהם מסבירים לשון ששון ושמחה. שניהם מצטטים את תרגום יונתן לפסוק "שישו אתה משוש":¹⁰⁸ דוצו עמה דוץ.

מ"צ קדרי מסביר בערך דו"ץ:¹⁰⁹ דילג, קפץ. בהערתו לערך זה הוא מעיר בין השאר: בארמית יהודית ובלשון חכמים: דוץ – קפץ, שמח...

לפי משמעות זו יש בפועל זה ביטוי להרגשה ולתנועה של הגוף, המשתלבות זו בזו.

חדוה

השם חדוה מופיע במקרא פעמיים בלבד¹¹⁰ ובשתי הפעמים הביטוי מתייחס לשמחת האל: "חדות ה' היא מְעֻזָּכֶם",¹¹¹ ו"עז וחדוה במקומו".¹¹² כתיבתו של הביטוי הזה ברצף מידי לביטוי 'דיצה', המשקף גם הוא את שמחתו של האל – ממשיכה ומעצימה אפוא את שמחת-האל עם החתן והכלה. קשה להתעלם מבחירתו של הרצף הזה בן ששת הביטויים ומן המשמעות

96. משלי יא 10.

97. ישעיהו מח 20.

98. שם יד 7.

99. צפניה ג 17.

100. דברי הימים ב' כ 22.

101. תהלים קז 22.

102. מלכים א' ח 28; דברי הימים ב' ו 19.

103. תהלים קכו 6.

104. ישעיהו מד 23; מט 13.

105. ישעיהו נה 12.

106. כתובות ה ע"א.

107. איוב מא 14.

108. ישעיהו סו 10.

109. מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית, רמת-גן תשס"ו, עמ' 181.

110. ראו גם סדור עבודת הלבבות, מהדורת ז' יעבץ, ירושלים תשכ"ו.

111. בחמיה ח 10.

112. דברי הימים א' טז 26.

המקראית של כל אחד מהביטויים בפני עצמו ושל כולם יחד. משמעות זו עמדה בוודאי לנגד עיניו של מחבר הברכה.

צהלה

השורש צה"ל מופיע במקרא תשע פעמים כפועל, ובדרך-כלל משמעותו היא השמיע קולות-שמחה, שְׂמַח מאוד.

באחת הפעמים הוא מתייחס לשמחתה של העיר שושן הלא-יהודית בפסוק: ¹¹³ "והעיר שושן צהלה וְשִׂמְחָה", בעוד שהפסוק המופיע מיד לאחריו – מתייחס באופן נפרד לשמחת היהודים שבעיר: ¹¹⁴ "ליהודים היתה אורה ושמחה ושושן ויקר".

שם הפעולה 'צהלה' אינו מופיע במקרא, אלא בספרות-חז"ל: ¹¹⁵

אמר ר' ישמעאל: "באותו הלילה שהשלים שלמה מלאכת בית המקדש נשא (את) בְּתִיָּה בת פרעה (לאשה), והיתה שם צהלת שמחת ביהמ"ק וצהלת בת פרעה. ועלתה צהלת שמחת בת-פרעה יותר מצהלת ביהמ"ק..."

מכאן ברור, שקל היה לוותר על מילה זו בברכה שנתקנה בבבל.

עליזה

שם-התואר 'עליזה' מתייחס במקרא לשמחה של ערים: פעמיים הוא יוחס לעיר ירושלים, אבל לא בהקשר של שמחת חתן וכלה, כפי שיוחסו הביטויים: 'ששון ושמחה'. "קריה עליזה" ¹¹⁶ נאמר על ירושלים פעמיים, אבל הביטוי שימש גם בהקשר שלילי על ערים אחרות: "הזאת לכם עליזה" ¹¹⁷ – על צור, ו"זאת העיר העליזה" ¹¹⁸ – על נינוה. ניתן להבין אפוא גם כאן, מדוע קל היה לוותר על ביטוי זה בברכה שנתקנה בבבל.

כל ההיקרויות של מילה זו במקרא מציינות **שם-תואר**. לעומת זאת, בהקשר של השמות הנדונים בענייננו הוא מופיע כ**שם-עצם**.

תפארת

השם 'תפארת' מופיע באופן תדיר במקרא ובהטיות שונות. משמעותו היא הוד או הדר. הוא נכלל, כנראה, בעשרת ביטויי השמחה בעקבות שלושת הפסוקים הבאים, שבהם יש לביטוי 'תפארת' קשר לשמחה: "בְּעֶלְץ צְדִיקִים רַבָּה תִּפְאָרְתִּי", ¹¹⁹ "לְשֵׁם שְׁשׁוֹן לַתְּהִלָּה וּלְתִפְאָרְתִּי"; ¹²⁰ "מְעוֹנָם מְשׁוֹשׁ תִּפְאָרְתָּם". ¹²¹ הביטוי תפארת, מתייחס אפוא רק באופן חלקי ובאופן עקיף

113. אסתר ח 15.

114. שם שם 16.

115. במדבר רבה י, ד.

116. ישעיהו כב 2; לב 13.

117. ישעיהו כג 7.

118. צפניה ב 15.

119. משלי כח 12.

120. ירמיהו לג 9.

121. יחזקאל כד 25.

לרעיון השמחה ולמשמעותה, ועל-כן יכול היה גם הוא להיות מוצא משרשור ביטויי-השמחה שבברכה הבבלית.

עליצה

שם-הפעולה עליצה אינו מופיע במקרא. לעומתו, מופיע שם-הפעולה עליצות בהקשר שלילי: "עליצתם כמו לאכל עני במסתור".¹²² עם זאת, הפועל 'עלץ' הוא בעל ההקשר הרחב ביותר במקרא מבין ביטויי השמחה, והוא מופיע בהקשר של היחיד, בהקשר של הרבים באופן חיובי, בהקשר של הרבים באופן שלילי, ובהקשרים של ערים ושל טבע:

ליחיד: "עלץ לבי בה";¹²³ "אשמחה ואעלצה בד";¹²⁴ "ויעלצו בד אהבי שמוך".¹²⁵
לרבים – באופן חיובי: "בעלץ צדיקים רבה תפארת";¹²⁶ "ישמחו יעלצו לפני אלקים".¹²⁷ לרבים – באופן שלילי: "אל יעלצו אויבי ליי".¹²⁸

לעיר: "בטוב צדיקים תעלץ קריה".¹²⁹ לטבע: "יעלץ השדה וכל אשר בו".¹³⁰ העמימות שבמשמעות העליצות והקשריה הרחבים – עשויות היו להביא להוצאתה מהברכה בגלגולה הבבלי.

המספר ארבע בספרות-חז"ל

נדון עתה בקצרה במספר ארבע – עקב ארבע לשונות ההצלחה שבברכה הבבלית. המספר ארבע גם הוא מספר טיפולוגי, אולם ללא משמעות כללית לשימושי. Nádor¹³¹ מציין, כי המספר ארבע היה בשימוש בתרבויות שונות ברחבי-העולם, וכי זהו מספר בסיסי – כמו, למשל, לעניין אוריינטציה מרחבית באמצעות ארבע-רוחות-השמים ולשם אוריינטציה עתית באמצעות ארבע עונות-השנה. במקרא ניתן למנות מספר שימושיים במספר ארבע. דוגמאות בולטות לכך הן ארבע-האימהות, ארבעת-המינים וארבע רוחות השמים. בשני המקורות התנאיים, שציינו לגבי המספר עשר: מסכת 'אבות' ו'אבות דרבי נתן' – מופיע המספר ארבע במספר מימרות.

בפרק ה' שבי'אבות', לאחר המימרות בסימן המספרים עשר ושבע, מופיעות מספר מימרות רצופות עם המספר ארבע:¹³² "בארבעה פרקים הדיבר מתרבה"; "ארבע מדות באדם"; ארבע מדות בדעות"; "ארבע מדות בתלמידים"; "ארבע מדות בנותני צדקה"; "ארבע מדות בהולכי

122. חבקוק ג 14.

123. שמואל א' ב 1.

124. תהלים ט 3.

125. תהלים ה 12.

126. במדבר רבה (לעיל הערה 115).

127. תהלים סח 4.

128. תהלים כה 2.

129. משלי יא 10.

130. דברי הימים א' טז 32.

131. Nádor (footnote 40).

132. משניות יב-יח.

לבית המדרש"; "ארבע מדות ביושבים לפני חכמים".

'מסכת אבות דרבי נתן' חוזרת על מקצת מהמימרות שבמסכת 'אבות' ומוסיפה עליהן: "יחזקיהו מלך יהודה עשה ארבעה דברים";¹³³ "חובה הוא לאדם שישמש ארבעה תלמידי חכמים";¹³⁴ "כל הנותן ארבעה דברים אל ליבו";¹³⁵ "ארבעה דברים האדם עושה";¹³⁶ "ארבעה חכמים הם";¹³⁷ "ארבעה נקראו אש";¹³⁸ "ארבעה אלו נאמר להם שְׁאֵל";¹³⁹ "כל הנותן ארבעה דברים על ליבו".¹⁴⁰

בשני החיבורים שסקרנו, וכן בכל החיבורים התנאיים האחרים – אין אזכורים מן הסוג של "בארבעה שמות נקראה", או מן הסוג "ארבעה לשונות הם", כפי שראינו לגבי המספר עשר – בכלל, ולגבי שמחה – בפרט.

שרשור ההצלחה בברכה אחריתא

אמנם לא פגשנו שרשורים של ארבעה מטבעות-לשון לענין הצלחה בספרות התנאית, אך מסתבר, כי שרשור ההצלחה או ארבעת לשונות החיבה בברכה אחריתא: 'אהבה ואחווה שלום ורעות' – מופיעים שלוש פעמים במקורות תלמודיים, ארצישראלים וגם בבליים, ואולי יש להם שורשים מוקדמים מתקופת התנאים.

התלמוד הירושלמי¹⁴¹ מספר:

"רבי יוחנן הוה מצלי [=היה מתפלל] יהי רצון מלפניך ה' אלוקי ואלוקי אבותי שתשכן בפוריינו אהבה ואחווה שלום ורעות ותצליח סופינו אחרית ותקוה ותרבה גבולנו בתלמידים ונשיש בחלקנו בגן עדן ותקנינו לב טוב וחבר טוב וְנִשְׁכָּים ונמצא ייחול לבבינו ותבוא לפניך קורת נפשנו לטובה."

תפילה אישית זו של רבי יוחנן, גדול-אמוראי-א"י – מובאת בסופו של דיווח רחב על תפילות אישיות שלאחר התפילה הקונונית, שנקבעו ונאמרו על-ידי מבחר תלמידי חכמים: רבי נחוניה בן הקנה (התנא, בהמשך לאזכור הכללי על תפילתו האישית במשנה); רבי פדת (אמורא ארצישראלית) – בשמו של רבי יעקב בר אידי (אמורא ארצישראלית); רבי חייא בר אבא (אמורא ארצישראלית); בית-מדרשו של רבי ינאי (אמורא ארצישראלית); רבי חייא בר ווא (אמורא ארצישראלית?); ורבי יודן (אמורא ארצישראלית) בי [בית-מדרש] רבי ישמעאל; רבי תנחום בר איסבלוסטיקא (אמורא ארצישראלית?).

התלמוד הבבלי¹⁴² מציג דיון דומה לזה שבירושלמי ומציב בראש הדיון את תפילתו של רב

133. שכטר (לעיל הערה 45), נוסחה א' פרק ב.

134. שם, נוסחה א' פרק ג.

135. שם, נוסחה א' פרק יט.

136. שם, נוסחה א' פרק מ.

137. שם, נוסחה א' פרק מ.

138. שם, נוסחה א' פרק מג.

139. שם, שם.

140. שם, הוספה ב' לנוסחה א' פרק ה.

141. תלמוד ירושלמי, מהדורת וילנא, ברכות פרק ד ה"ב.

אלעזר, אמורא ארצישראלי שעלה מבבל – תפילה, הדומה מאוד לזו של רבי יוחנן שבתלמוד הירושלמי:

"יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו שתשכן בפורינו אהבה ואחוה ושלוש ורעות ותרבה גבולנו בתלמידים ותצליח סופנו אחרית ותקוה ותשים חלקנו בגן עדן ותקננו בחבר טוב ויצר טוב בעולמך ונשכים ונמצא יחול לבבנו ליראה את שמך ותבוא לפניך קורת נפשנו לטובה."

גם בדיון זה שבתלמוד הבבלי – מובאת בהמשך סדרה של תפילות אישיות שלאחר התפילה הקונית, שיוחסו למבחר תלמידי חכמים (ובהמשך מובאות גם תפילות אישיות, שנאמרו בהזדמנויות ספציפיות): רבי יוחנן, שתפילתו כאן שונה מזו המוצגת בתלמוד הירושלמי; רבי זירא (אמורא בבלי); רבי חייה (תלמידו של רבי שעלה מבבל); רב (מראשוני אמוראי בבלי); רבי (גדול התנאים); רב ספרא (אמורא בבלי); רבי אלכסנדרי (אמורא ארצישראלי); רב המנונא (אמורא ארצישראלי); רבא (אמורא בבלי); מר בריה דרבינא (אמורא בבלי).

מילת המפתח לענייננו בתפילות האישיות הזוהות של אמורא ארצישראלי (רבי יוחנן) ואמורא בן בבל, שעלה לארץ-ישראל (רב אלעזר) היא המילה 'פורינו':

רש"י על אתר בבבלי מבאר מילה זו 'בגורלנו'. דומה, שרש"י רואה מילה זו כמילה עברית – על-פי הפסוק במגילת אסתר "פור הוא הגורל".¹⁴³ בחיבור 'אגדת אליהו' על הירושלמי,¹⁴⁴ מצטט המחבר את פירושו של רש"י, אולם מעדיף לפרש את המילה בפורינו כ'במיטתנו', וכנובע מהמילה הארמית 'פוריא', שאינה רק מיטה פיסית, אלא גם מטפורה ליחסים בין בני-זוג בכלל.¹⁴⁵

הבקשה בתפילה 'שתשכן בפורינו', מטה לסברה, כי מדובר ביחסים שבין בני-זוג, שכן הצירוף: 'שתשכן בגורלנו' אינו ביטוי מקובל. נראה אפוא, כי ארבעת ביטויי ההצלחה היו קשורים ביחסים שבינו לביןנו והיו כנראה מוכרים, ועל-כן נבחרו על-ידי רב יהודה לשיבוץ בברכה. לחלופין, שמא ההקשר הארצישראלי של שתי התפילות האמוראיות האישיות האלה – מרמז על הכללתו של הביטוי כבר בברכת-החתנים הארצישראלית התנאית, ומשם שאבו האמוראים הארצישראלים את הבקשה להצלחה בחיי-הזוגיות היומיומיים.

התלמוד הבבלי¹⁴⁶ מדווח בנוסף ובנפרד על עוד תפילה מיוחדת – תפילה, שנאמרה על-ידי כהנים בשבתות במקדש, ושבה שובץ שרשור ההצלחה והחיבה:

"אמר רבי חלבו: משמר [הכהנים במקדש] היוצא אומר למשמר הנכנס: מי נשָׁפֵךְ את שמו בבית הזה הוא ישכין ביניכם אהבה ואחוה ושלוש ורעות."

רבי חלבו היה אמורא בבלי,¹⁴⁷ שעלה לארץ-ישראל.¹⁴⁸

142. ברכות טז ע"ב - יז ע"א. לא נמצאו הבדלים בין כתבי-יד, ראו זוסמן (לעיל הערה 7).

143. אסתר ג 7; ט 24.

144. אליהו ב"ר שלמה אברהם הכהן, אגדת אליהו, אומיר תקט"ו, חלק א, פ"ד י"ד.

145. ראו למשל בבא מציעא כג ע"ב.

146. ברכות יב ע"א.

147. יבמות סד ע"ב: למד אצל רב הונא.

148. בבא בתרא קכג ע"ב: למד אצל רבי שמואל בר נחמני.

נעיר מספר הערות על שלושת המקורות התלמודיים האלה:

שני המקורות הראשונים מלמדים, כי מקובל היה מאוד בין תלמידי-חכמים: תנאים ואמוראים, בארץ-ישראל ובבבל גם יחד, לומר תפילות אישיות. סביר להניח, כי בתפילותיהם שיבצו האמוראים בקשה להצלחת חיי-הזוגיות שלהם על-פי ארבעת ההיבטים שברשור ההצלחה. ייתכן, שהתהליך ההיסטורי של השימוש ברשור ההצלחה/חיבה – התחיל כבר בימי-המקדש בברכה ספציפית מאוד לכוהנים, ששירתו במקדש בשבתות. רבי חלבו, המספר על תפילה זו, היה, כאמור, אמורא, שעלה מבבל לארץ-ישראל, וייתכן, כי נחשף בארץ למשפחות-כוהנים, שעדיין העבירו מדור לדור את נוסח-התפילה של המשמר היוצא בשבתות במהלך מאתיים השנים שלאחר החורבן ועד פעולתו של רבי חלבו.

במקביל, סביר להניח, כי אמוראי-ארץ-ישראל, רבי יוחנן ו/או רב אלעזר, למדו על תפילת הכוהנים, והעתיקו ממנה את הרשור על ההצלחה לתוך תפילותיהם האישיות. הנוהג הנפוץ בין החכמים, ובעיקר האמוראים, לאמירתן של תפילות אישיות – הביא להעברתן לבבל ולהכללתן לאחר-מכן בתלמוד הבבלי. עם זאת, הן רבי יוחנן ורב אלעזר הארצישראלים והן רב יהודה הבבלי – נמנים על הדור השני של האמוראים, ולכן קשה להניח כי רב יהודה נחשף לרשור ההצלחה באמצעות תפילות היחיד, בה בשעה שאולי נחשף לו באמצעות תפילת הכוהנים שהועברה לבבל.

על-פי פירושו של רש"י למילה 'בפורינו' – מוסב שרשור ההצלחה והחיבה ליחסים בינאישיים בכלל, ולא באופן ספציפי ליחסים שבינו לבינה.

נבדוק, על כן, בקטע הבא – זיקות מקראיות אפשריות של ארבעת ביטויי ההצלחה ליחסי איש ואישה.

מקורות ומשמעויות של ביטויי-ההצלחה

אהבה

'אהבה' מוזכרת במקרא מספר רב מאוד של פעמים ובהקשרים שונים, שלא כאן המקום לסוקרם בהרחבה: אהבת-האדם לאלוקיו;¹⁴⁹ אהבת-איש לרעהו – בכלל,¹⁵⁰ ואהבת-הגר – בפרט,¹⁵¹ הם יסודות בולטים – לצד אהבה כלפי ערכים שונים. במגילת 'שיר השירים' באופן תדיר ובעוד מספר מקומות¹⁵² האהבה מוזכרת בהקשר שבינו לבינה, ולו גם באופן מטפורי.

149. דברים ו 5.

150. ויקרא יט 18.

151. לדוגמה ויקרא יט 33-34.

152. שיר השירים א 7; ב 4-5; ג 1, 3; ה 8; ז 7; ח 4, 6; בראשית כט 20, 30; מלכים א' יא 1-2; ירמיהו ב 2.

אָחוּה

המילה 'אחוה' מוזכרת במקרא פעם אחת בלבד: "להפר את האחוה בין יהודה ובין ישראל"¹⁵³. אזכור זה מעיד על משמעותו של קשר האחוה – כקשר-דם בין אחים, שכן הקשר בין יהודה וישראל הוא קשר בין אחים (שנים עשר השבטים במקורם). התלמוד הבבלי מציין באופן ספציפי, כי יחסי-אחוה הם יחסים בין אחים.¹⁵⁴ קשר האחוה אינו מוזכר אפוא במקרא באופן ספציפי לגבי יחסים שבינו לבניה.

שְׁלוֹם

המילה 'שלום' מוזכרת במקרא פעמים רבות ובהקשרים שונים, שלא כאן המקום לפרטם. המושג 'שלום' מציג שְׁלָמוֹת, הבאה לידי ביטוי בשלווה ובהרמוניה בין אנשים, בין אומות, ובין האדם-לסביבתו, ולכן בקשר בין האדם לאל, הנקרא אף הוא שלום.¹⁵⁵ בהקשר שבינו לבניה הוא מוזכר פעם אחת בלבד: "אז הייתי בעיניו כמוֹצֵאת שלום".¹⁵⁶

רְעוּת

מושג זה הוא, אולי, ביטוי-המפתח לאפשרות כי שרשור ההצלחה הוכנס לברכת-חתנים בבבל דווקא. הוא אינו מופיע כלל במקרא, לא כשלעצמו ולא בהטיות כלשהן. עם זאת, צורה מקראית מעניינת לביטוי של רְעוּת היא המילה 'רְעִיָה' הקיימת במקרא, ובשפה העברית בכלל, בהקשר נשי בלבד – ללא מקבילה גברית לכינויו של גבר נשוי. המושג רעיה מופיע תשע פעמים בשייר השירים' בהטיה: 'רְעִיתִי'.¹⁵⁷

שני השרשורים בברכה אחריתא הבבלית כוללים אפוא עשרה ביטויים, שאחד מהם אינו מקראי. לא נראה סביר לומר, שכאשר חז"ל התקינו את הברכה בת עשרת הביטויים – בחרו לשבץ בה ביטוי אחד לא-מקראי לצד תשעה ביטויים מקראיים. הדבר מתאים יותר לברכה מאוחרת, ובמיוחד – כאשר המילה 'רְעוּת' היא חלק בלתי-נפרד ממארג של ארבעה ביטויים, המהווים שלמות אחת, כפי שראינו לעיל.

משמעותו של שרשור ההצלחה לחתן וכלה

כזכור, שרשור ההצלחה – מקורו הראשוני באיחולי-הצלחה ליחסים בינאישיים בכלל, ולא דווקא ליחסים שבין בני-זוג בחיי-הנישואין, ושימוש בהמשך – בתפילה יומיומית אישית להצלחה בחיי-הזוגיות.

עם זאת, כ"ץ וסבתו¹⁵⁸ מציינים לעניין האיחולים לחתן ולכלה באמצעותם של עשרת הביטויים שבברכה אחריתא, כי:

153. זכריה יא 14.

154. יבמות יז ע"ב.

155. שופטים ו 24.

156. שיר השירים ח 10.

157. א 9, ד 1; ב 2; ה 2; ו 4.

158. א 9, ב 15; ג 2, ד 10, ה 13; ו 1, ז 1, ח 2, ט 4.

"נראה שברכת השמחה מכוונת בעיקר לשמחתם של בני הזוג בשבעת ימי המשתה, ואילו ברכת ההצלחה מכוונת לעתיד. בברכה זו של הצלחה אנו מכוונים לכל הדברים המבטאים את הצלחת הזיווג, ובעיקר להעמדת ולדות."

ראינו כבר לעיל, כי ברכת-השמחה היא ברכה של ירושלים, המוקפת בברכה של עם-ישראל, ומסביבם ובתוכם – ברכתו של הקב"ה. הארגון של המברכים הוא אפוא מרחבי-אופקי, כאשר במוקד נמצאים החתן והכלה המבורכים, ומסביבם – שלושה מעגלים של מברכים.

שרשור ההצלחה במקורו, בתפילותיהם האישיות של אמוראים, התייחס לבקשה, כי ישררו בחיי-נישואיהם במקביל ובאופן מתמיד אהבה, אחווה, שלום ורעות. ייתכן, כי כוונתו של רב יהודה בשיבוץ של ארבעת איחולי ההצלחה בברכה אחריתא בימי-הנישואין הייתה לברך את בני-הזוג הנישאים גם בברכה עתית-אנכית – לצד ברכת השמחה האופקית-מרחבית, כלומר, לברך את החתן והכלה למשך כל שנות נישואיהם, שלב אחרי שלב:

בשלב **הראשון** – עם נישואיהם וסמוך לאחר מכן, שתפתח ושתשרור אהבה בין בני-הזוג הנישאים; בשלב **הבא** של חיי הנישואין – האיחול הוא, שהאהבה תוביל לכך שייולדו להם ילדים, היוצרים קשר של אחווה בין ההורים, קרי קשר-דם – כמו בין אחים. השלב **השלישי** של חיי-הנישואין, הנגזר מלידת הילדים או קשר האחווה שבין בני הזוג, הוא השלב של בניית-חיי-המשפחה וגידול-הילדים; האיחול לשלב **השלישי** הזה הוא ברכה ליחסים של שלום בין ההורים – בכל הקשור בשלבי גידול הילדים. בשלב **הרביעי** והאחרון של חיי-הנישואין, לאחר שבגרו הילדים – האיחול הוא לרעות, או לחברות עמוקה בין בני-הזוג, החוזרים לחיות רק זה עם זה. ההצעה לפרשנות עתית-אנכית זו אינה ניתנת להוכחה פרטנית, כלומר לא ניתן להראות, כי כל אחד מארבעת הביטויים היה בעל משמעות כלעיל בתקופת האמוראים או לפניו.

סיכום

המאמר התמקד בתריסר המילים: 'ששון ושמחה, חתן וכלה, גילה, רינה, דיצה וחדוה, אהבה ואחוה, ושלוש ורעות' שבברכה אחריתא של 'ברכת-חתנים' או 'שבע ברכות'. רצף זה בנוי משרשור ובו שישה ביטויים של שמחה, שנשזרו בהם חתן וכלה, ולאחריו – שרשור ובו ארבעה ביטויים של הצלחה וחיבה.

ייתכן, וייתכן בלבד, כי במקורה הארצישראלי נכללו בברכת 'אשר ברא' עשרה ביטויי-שמחה מתוך אלה המצויים במקורות אמוראיים ארצישראליים. רב יהודה הבבלי החליף, אולי, ארבעה מביטויי-השמחה המקוריים בארבעה ביטויי-הצלחה, המוסבים גם על יחסי-זוגיות, והשאובים ממסורות בעלות שורשים ארצישראליים מימי המקדש, והעוסקים ביחסים בין אדם לחברו בכלל. זאת – לצד ההחלפה שאולי ביצע רב יהודה לסיומת של הברכה מהצלחה לשמחה.

להלן בקצרה הטענות העיקריות שעלו במאמר:

המספר עשר שכיח מאוד בספרות התנאית והאמוראית – לשם ציון מבחר מלא ושלם של ביטויים בנושא כלשהו. לעניין שמחה – נמצאו עשרה ביטויים כאלה בארץ-ישראל, אולם בנוסח שונה מזה המופיע בברכה שתיקן רב יהודה בבבל.

ניתן להניח, כי חתימתה הארצישראלית המקורית של הברכה – עסקה באיחולי-הצלחה לזוג, והיא הוחלפה בבבל בחתימה על שמחה, ובמקביל – איחולי-הצלחה הוכנסו לגוף הברכה על-חשבון ביטויי-שמחה שהוצאו ממנה.

שמחה והצלחה לחתן וכלה: על י"ב מילים בברכה אחריתא בברכת-התנים

ששת ביטויי השמחה שבברכה, סדרם ומשמעותיהם המקראיות – מציגים 'מערך של שמחות', הכולל את שמחותיהם של העיר ירושלים, של עם ישראל ושל הקב"ה – שמחות, העוטפות את החתן והכלה בטקסי-נישואיהם.

ארבעת ביטויי הצלחה, ששובצו בברכה הבבלית, הם שרשור, המופיע במסורות תלמודיות, ארצישראליות ובבליות גם יחד, בעל שורש אפשרי מימי המקדש. הביטויים מתייחסים למגוון של יחסי אדם וחברו – בכלל, ואולי לזוגיות – בפרט.

החלפתם של ארבעה ביטויי-שמחה בשרשור של ביטויי-הצלחה – מציג בברכה הבבלית שני שרשורים: שרשור של שישה ביטויי-שמחה, המיועד לימי שמחת הנישואין – לצד שרשור של ארבעה ביטויי-הצלחה, המיועד לכל השלבים של חיי-הנישואין.

